

Pavel Barša – Ondřej Císař: Anarchie a řád ve světové politice. Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů.

1. vydání. Praha: Portál, 2008, 559 stran, ISBN 978-80-7367-094-8 (signatura knihovny ÚMV 55 272a).

VOJNA A MÍR – PŘÍBĚH MYŠLENÍ O MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Dlouhou dobu se rozvoj českého oboru mezinárodních vztahů omezoval na „dobíhání Západu“ na té nejzákladnější rovině. Vydávaly se více či méně zdařilé přehledy a učebnice a pořizovaly se překlady zahraničních textů vybíraných podle bůhvíjakého klíče. V posledních letech však někteří autoři dokazují, že jsou schopni posunout český obor od žánru toporného referátu směrem k originální interpretaci zahraničních filozofických, teoretických a politických diskuzí. K těmto autorům patří i Pavel Barša a Ondřej Císař, spoluautoři recenzované knihy. Sice se zatím nejedná o přímé vstupování do těchto diskuzí a o jejich formování, přesto jde v českém kontextu o kvalitativní posun.

Baršova a Císařova kniha je členěna do šesti částí. První čtyři se věnují hlavním tradicím uvažování o mezinárodních vztazích (realismu, liberalismu, marxismu a konstruktivismu). Pátá část má představené filozofické a teoretické pozice přiblížit pomocí jejich aplikace na konkrétní otázky současného světa. Autoři si za tímto účelem zvolili evropskou integraci, globalizaci a americkou politiku po jedenáctém září. Šestá část je věnována diskuzím explicitně normativních teorií, zabývajících se globální sociální spravedlností, globální demokracií a humanitární intervencí. Pavel Barša je autorem úvodu a závěru, první až čtvrté části a těch kapitol v páté a šesté části, které se věnují americké politice a humanitární intervenci, napsal tedy převážnou část knihy. Ondřej Císař dodal kapitoly, věnované teoriím evropské integrace, globalizace, globální sociální spravedlnosti a globální demokracie.

V úvodu Pavel Barša v brilantní zkratce představuje hlavní uzlové body mezinárodně-politického myšlení. Odpichuje se od Schmittovy dichotomie teritoriálního státu a univerzální říše, na niž se nabaluje řada dalších dichotomií (anarchie versus hierarchie, deskripce versus preskripce, síla versus rozum, politika versus morálka, partikularismus versus univerzalismus), tradičně oddělujících realismus od idealismu. Barša však realismus a idealismus neprezentuje jako exkluzivní a radikálně neslučitelné alternativy, ale jako póly, mezi nimiž existuje kontinuum zaplněné různými typy mezinárodního řádu (impérium, kosmopolis, konfederace, koncert a mocenská rovnováha) a jim odpovídajícími typy zahraničně-politického jednání (*Barša – Císař 2008, s. 14*).

Pavel Barša upozorňuje na to, že spor mezi idealismem a realismem je veden i na hlubší rovině, než je rovina politického jednání, totiž na rovině politického vědění. Má být vědění založeno na teoretickém představování světa (intelektualismus), nebo na praktickém zasahování do něj (practicismus)? Pochopení vztahu mezi realismem a idealismem jako sporu na dvou rovinách Baršovi umožňuje načrtnout projekt jeho překonání, neboť přijetí realistického practicismu na rovině vědění relativizuje spor mezi realismem a idealismem na rovině jednání: „... z hlediska practicismu se totiž působící síla [zdůrazňovaná realismem – poznámka autora] i představující rozum [zdůrazňovaný idealismem – poznámka autora] jeví jako dva stejně důležité momenty jednání a otázka, který z nich je prvotní a který odvozený, je čistě scholastickou.“ (*Barša – Císař, 2008, s. 16.*)

Pavel Barša naznačuje, že překonání sporu mezi realismem a idealismem bude hlavním tématem knihy. John Herz takové na practicismu založené přemostění mezi silou a rozumem, anarchií a řádem, partikularismem a univerzalismem nazval „realistickým liberalismem“ a Martin Wight „racionalismem“. Barša s Císařem bude tuto pozici hledat ve všech velkých tradicích myšlení o mezinárodních vztazích i v aktuálních diskuzích.

Část, věnovaná vývoji realistické tradice, je nejrozsáhlejší a lze ji chápat (spolu s částmi, věnovanými liberalismu a konstruktivismu) jako těžiště knihy. Barša ukazuje, že historičtí realisté se každý svým způsobem pokoušeli přemostit realismus a idealismus. E. H. Carr, Reinhold Niebuhr i raný Hans Morgenthau vycházeli z tradice burkeovského praktikismu a chápali mezinárodní vztahy jako sociální prostředí, které není determinováno kauzálními zákonitostmi a ani by nemělo být podřízeno nějakému velkolepému univerzálnímu cíli. Všichni tři obhajovali porozumění sociální realitě zevnitř jí samé proti intelektualismu teoretického vědění, které zahrnuje jak univerzalistický utopismus, tak i vědecký naturalismus (scientismus). Například Carrovi nešlo o prosté nahrazení univerzalistického utopismu vědeckým realismem. Považoval jen za nutné pomocí realistické kritiky korigovat přehnané vychýlení směrem k utopickému pólu, k němuž došlo po první světové válce (Barša – Císař, 2008, s. 50).

Historičtí realisté tak předznamenávají konstruktivistický obrat devadesátých let minulého století. Zřejmě je to právě u Carra (v zásadě gramsciovského marxisty), jehož ontologická východiska nápadně připomínají východiska postpozitivistických přístupů. Pro Carra nebyl meziválečný idealismus západních velmocí nějakým omylem, vyplývajícím z jejich naivity. Chápal jej naopak jako „ideologii“, sloužící vítězům první světové války k „naturalizaci“ *statu quo*, o jehož udržení usilovali.

Historičtí realisté, vycházející z praktikismu, si stejně jako konstruktivisté uvědomovali, že při studiu lidské společnosti je nemožné oddělit pozorovatele od pozorované sociální reality a že její zkoumání realitu zpětně ovlivňuje. Je proto možné usilovat jen o praktické vnitřní porozumění tomu, jak je realita konstituována a přetvářena, nikoliv o vnější vysvětlení pomocí nějaké mechanické kauzality.

Pavel Barša vysvětluje posun Hanse Morgenthaua od historického ke scientistickému realismu tím, že Morgenthau cítil nutnost účelově si zvolit tu ze dvou verzí intelektualismu, kterou v daný okamžik (na začátku studené války) a s ohledem na daný cíl (naučit Američany efektivně čelit sovětské hrozbě) považoval za menší zlo, tedy scientismus, postavený proti mesianistickému utopismu. Tím ovšem přispěl ke scientistickému obratu ve studiu mezinárodních vztahů, k němuž došlo ve Spojených státech amerických v padesátých a šedesátých letech minulého století a vůči němuž se později zděšeně, ale nepřilíh úspěšně vymezoval.

Scientistický neorealismus si pak monopolizoval samotný pojem realismu tím, že prohlásil alternativní realistické směry za „nevědecké“ (v lepším případě „předvědecké“), a tak je učinil nehodnými moderního akademického prostředí.

Druhá část recenzované knihy je věnována liberalismu. Na filozofické rovině ztotožňuje Pavel Barša liberální pozici s „racionalismem“, který se v typologii Martina Wighta nachází mezi naturalistickým realismem a idealistickým revolucionismem. Barša a Císař chápou Herzův pojem „realistický liberalismus“ a Wightův pojem „racionalismus“ jako v zásadě synonymické. Oba pojmy označují syntetickou pozici, sdružující ty verze všech tradic myšlení o mezinárodních vztazích, které chápou mezinárodní vztahy jako více či méně institucionalizovaný řád. Barša zdůrazňuje, že „racionalismus“ je nutné chápat jako střední polohu na kontinuu od naturalistického realismu k revolucionismu, která je poměrně široká a vnitřně rozrůzněná, takže umožňuje zahrnout celou škálu přístupů od kissingerovského realismu přes anglickou školu a liberální institucionalisty až po konstruktivisty a poststrukturalisty.

Otázkou ovšem je, zda takto chápaný „racionalismus“ není přece jen příliš velkým státem, do něhož se vejde téměř každý. Lze do něj zařadit třeba i Kennetha Waltze na základě toho, že zastává „defenzivní“ a nikoliv „ofenzivní“ verzi neorealismu. Různé přístupy se navíc mohou do rámce „racionalismu“ kvalifikovat na různých rovinách. Například historický realismus a neoliberalismus se od sebe liší na metodologické rovině (první staví na historickém rozumnění, druhý na ekonomickém vysvětlení), ale shodují se na ontologické rovině (mezinárodní vztahy nejsou chaosem bez pravidel, ale institucionalizovanou

„mezinárodní společnosti“), díky čemuž mohou být oba směry označeny za „racionalistické“ (Barša – Císař, 2008, s. 195–197).

Martin Wight a Pavel Barša diagnostikují naturalistický realismus hrubé síly a revoluční idealismus násilně bořící prohnílé struktury existujícího světa jako dvě strany téže mince. Mezinárodní politiku odehrávající se v kontextu proměňujících se institucí a norem tak ohrožují obě extrémní polohy Wightovy typologie. Z jedné strany je pod tlakem tvrdého realismu ničím neomezované síly, který vychází z radikálního partikularismu. Z druhé strany je zase pod tlakem radikálně univerzalistického revolucionismu, jehož cílem je zrušení mezinárodní politiky jako takové. Protože je revolucionistická vize sjednoceného a osvobozeného lidstva absolutním dobrem, ospravedlňuje používání jakýchkoli prostředků, tedy i brutální síly. Tím propojuje mocenský kalkul prostředků s revolučním étosem cílů. Ve vztahu k institucím „mezinárodní společnosti“ se proto tvrdý realismus a tvrdý revolucionismus v zásadě shodnou.

Ve své normativní poloze se široká koalice „realistického liberalismu“ staví právě proti takovému boření multilaterálních pravidel, zvyklostí a norem „mezinárodní společnosti“. Konstitutivní součástí této koalice se od sebe ovšem liší mírou svého optimismu ohledně možností vývoje mezinárodních vztahů směrem k větší institucionalizaci a mírumilovnosti, tedy tím, zda se na kontinuu mezi realismem a revolucionismem blíží k jednomu nebo druhému pólu.

V části, věnované konstruktivismu a poststrukturalismu, jejíž jádro tvoří výklad „tří kultur anarchie“ Alexandra Wendta, Barša uzavírá klenbu „realistického liberalismu“. Wendt sám svůj přístup chápe jako pokus o nalezení střední cesty mezi objektivismem a konstruktivismem (Barša – Císař, 2008, s. 346) a navazuje na prakticistní realismus, založený na rozumném realitě mezinárodních vztahů jakožto „mezinárodní společnosti“. Dalším styčným bodem mezi historickým realismem a konstruktivismem je zpochybnění dichotomie mezi vnitrostátním hierarchickým řádem, založeným na morálce a racionální domluvě, a mezinárodní anarchií, kterou charakterizuje pouze silové donucení. Podle Carra „[j]ak v domácí, tak v mezinárodní politice se postupuje morálka a dobrovolnost s mocí a donucením, rozum a shoda se silou a sporem, anarchie se společenstvím. Rozdíl mezi domácím a mezinárodním řádem spočívá pouze v opačném poměru váhy obou principů, nikoli v absenci jednoho či druhého principu“ (Barša – Císař, 2008, s. 324).

Po představení hlavních filozofických a teoretických tradic mezinárodních vztahů a jejich vzájemných vazeb přistupují Barša a Císař k jejich praktické aplikaci na konkrétní otázky současné mezinárodní politiky a na normativní diskuze o žádoucí podobě globálního politického a ekonomického uspořádání. Výběr témat ovšem vzbuzuje podezření, že jeho hlavním kritériem bylo, že autoři o dané otázce už někdy psali a nyní se rozhodli tyto své starší texty v přepracované podobě znovu použít. Části knihy, věnované aplikacím teorií a normativním diskuzím, jen volně navazují na předchozí filozofický a teoretický výklad a působí spíše jako samostatné eseje, zpracovávající oblíbená témata obou autorů. Je to sice naprosto legitimní postup, ovšem posiluje dojem jisté roztržičnosti knihy.

Knihy je uzavřena náčrtem možných scénářů vývoje mezinárodního (či globálního) systému v situaci úpadku vestfálského uspořádání. Budoucnost může mít podle Pavla Barši šest podob. První možností je rozklad národních států a prosazení neomedievalního chaosu překrývajících se lojalit a ekonomických, ideologických, náboženských a etnických konfliktů. Alternativou této kaplanovské džungle je scénář preferovaný realistickými liberály, který spočívá v posilování multilaterálních mezinárodních režimů a v dalším územním rozšiřování pluralistického bezpečnostního společenství vyspělých zemí Severu. Třetím scénářem je realizace neokonzervativního projektu globálního amerického impéria. Čtvrtou možností je návrat k vestfálské multipolaritě, tentokrát ovšem přenesené na globální úroveň. Pátým scénářem je nahrazení vestfálského řádu celosvětovou unií, tedy systémem globálního vládnutí, který ale nesklouzává do hierarchie ve smyslu panství jednoho mocenského centra. Konečně šestým scénářem je vytvoření světového státu, tedy

přenesení suverénního monopolu násilí z národní úrovně na globální (*Barša – Císař, 2008, s. 527–530*).

Pavel Barša neříká, který ze scénářů je podle něj nejpravděpodobnější. Možná i proto, že některé z nich nejsou v pravém smyslu scénáři, ale jen deklaracemi více či méně ambiciózních normativních projektů. Například pravděpodobnost naplnění třetího scénáře (americké impérium) je v zásadě rovna nule. Nikoli proto, že neokonzervativní snílkové (Paul Wolfowitz, William Kristol) a nacionalističtí jestřábové (Richard Cheney, Donald Rumsfeld) byli odmítnuti americkými voliči, ale proto, že jejich projekt během uplynulých osmi let neuspěl v empirickém testu – Američané zjistili, že přesahuje fyzické i politické možnosti jejich země. Druhý, pátý a šestý scénář lze zase chápat jako tři fáze časově nespécifikovaného vývoje vedoucího jedním směrem.

Jednotlivé kapitoly recenzované knihy jsou vnitřně kompaktními texty. Všechny jsou velmi dobře napsané a některé jsou přímo brilantní. Jako celek však kniha nepůsobí zcela soudržným dojmem. Jako by se Barša s Císařem nedokázal rozhodnout, zda chtějí napsat učebnici teorie mezinárodních vztahů, která by systematicky představila všechny hlavní tradice, přístupy a otázky oboru a jejich vzájemné vztahy, nebo zda jim půjde o sledování jednoho tématu.

Pokud jim šlo o to první, řadu důležitých momentů opomenuli. Například v části, věnované teorii světosystémů Immanuela Wallersteina, podrobně představují jeho marxistická východiska (jak se liší jeho pojetí nadhodnoty od Marxova a podobně), aniž by pak dostatečně představili jeho teorii samotnou. Část, věnovanou realistickému myšlení, zase Barša uzavírá návrhem tří alternativ neorealismu – neoklasického realismu, liberalismu a konstruktivismu. Zatímco druhými dvěma alternativami se pak zabývá v rozsáhlých samostatných částech, o teoriích a konceptech neoklasického realismu (který dospěl k pozoruhodným reformulacím realistické tradice) se již zvědavý student v knize nedočte. Jednotlivé části a kapitoly se od sebe navíc liší použitým stylem. Někdy se jedná o prosté shrnutí filozofické pozice, teorie nebo myšlenkového směru, jindy o komentář založený na vlastní interpretaci a jindy zase o otevřenou polemiku.

Z úvodu i dalších částí knihy je však patrné, že ambicí autorů bylo spíše to druhé, tedy přinést originální interpretaci dějin myšlení o mezinárodních vztazích, spočívající v přemostění realismu a idealismu a v překonání dílčích dichotomií, na nichž je spor mezi nimi založen. Ve všech čtyřech hlavních tradicích teorie mezinárodních vztahů Pavel Barša hledá a nachází takové umírněné pozice, které lze postavit na společnou půdu „realistického liberalismu“. Autoři rovněž explicitně říkají, že realistický liberalismus je obecnou politicko-filozofickou pozicí knihy (*Barša – Císař, 2008, s. 504*).

Překonání rozporu mezi realismem a idealismem sledují na metateoretické i teoretické rovině. Na té první proti sobě staví intelektualismus a praktikismus, respektive scientismus a historismus. První vsází na aplikaci metodologie přírodních věd ve vědách společenských a na možnost oddělení zkoumajícího subjektu od zkoumaného objektu, druhý na uznání role vědomí při formování sociální reality a na nemožnost vydělit zkoumajícího z této reality, jíž je součástí. Zatímco cílem scientistických přístupů v realismu, v liberalismu a v marxismu je *vysvětlení* reality mezinárodních vztahů a formulace mechanických kauzálních zákonitostí, hermeneutické přístupy (historismus) usilují o vnitřní *porozumění* sociálním vztahům a idejím, které realitu konstituují.

Na teoretické rovině pak Barša s Císařem v každé velké tradici myšlení o mezinárodních vztazích nachází proudy, které lze propojit na půdě „realistického liberalismu“ – historické realisty (E. H. Carr, Reinhold Niebuhr, Hans Morgenthau, Henry Kissinger, John Herz, Raymond Aron, anglická škola), liberální institucionalisty (Robert Keohane, James Rosenau, G. John Ikenberry), konstruktivisty (Alexander Wendt, John G. Ruggie) a historické sociology (Charles Tilly). Ti všichni vidí vestfálskou anarchii nikoli jako hobbesovský přirozený stav ničím neregulovaného boje všech proti všem, ale jako specifický druh řádu – jako „mezinárodní společnost“, která se v mnohém odlišuje od vnitrostátní hierar-

chické struktury, ale stejně jako ona je vymezena historicky ustavenými institucemi, pravidly a kulturními normami. Válka ve skutečnosti není v rámci vestfálské „mezinárodní společnosti“ trvalá a všudypřítomná, ale je poměrně řídkým a regulovaným jevem.

Pokud šlo Baršovi a Císařovi především o tuto relativizaci sporu mezi realismem a idealismem a o propojení umírněných verzí hlavních tradic mezinárodních vztahů do podoby „realistického liberalismu“, pak je toho v jejich knize příliš mnoho – jednotící téma se v některých kapitolách ztrácí, autoři zabíhají do zbytečných podrobností a občas se opakují. Kniha působí proto spíše jako série samostatných esejů než jako ucelený text. Kromě toho by bylo logičtější, kdyby byl výklad Wightovy typologie zařazen na začátek knihy jako východisko celého projektu a nikoli do části explicitně věnované liberalismu, jako by Wightův „racionalismus“ byl prostě liberalismem a nikoli snahou o překonání takových konvenčních nálepek.

Baršova a Císařova kniha jistě není dokonalá (jak by ovšem připomněl Niebuhr, padlý člověk je na tomto světě dokonalosti neschopen), patří ale k tomu nejlepšímu, co kdy bylo v češtině o mezinárodních vztazích napsáno. Ve schopnosti vyhmátnout filozofické a teoretické souvislosti jednotlivých přístupů a konceptů a podat je strhujícím literárním stylem dnes u nás Barša a Císař nemají konkurenci. Napsali velkolepý příběh myšlení o mezinárodních vztazích, který se patrně stane povinnou četbou magisterských kurzů teorie mezinárodních vztahů na českých vysokých školách, a zároveň obhájili pozici praktikistního „realistického liberalismu“, který je příslibem moudrého (*prudent*) a umírněného managementu mezinárodních vztahů.

Jan Jireš